

УДК: 347.447; 347.764

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.39>

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТРАХОВИКА ЗА ПОРУШЕННЯ СТРАХОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Ханас Д.Б.,
*аспірант кафедри цивільного права і процесу
юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету,
ORCID: 0009-0007-3193-3902*

Ханас Д.Б. Особливості цивільно-правової відповідальності страховика за порушення страхових зобов'язань.

У статті розглянуто страхові зобов'язання як один з основних самостійних видів цивільно-правових зобов'язань. Досліджено питання розуміння цивільно-правової відповідальності. Наведено визначення цивільно-правової відповідальності страховика за порушення страхових зобов'язань. Проаналізовано чинні нормативно-правові акти, що регулюють правовідносини у сфері страхових зобов'язань на визначення проблематики відповідальності страховика. Запропоновано власне розуміння цивільно-правової відповідальності за порушення страхових зобов'язань як застосування до порушника або до особи, яка за законом несе відповідальність за його дії чи бездіяльність, заходів примусу, які визначені законом або договором і полягають у покладенні на нього додаткових обов'язків цивільно-правового характеру за вчинення ним протиправних дій або бездіяльності під час дії страхового зобов'язання. Досліджено особливості цивільно-правової відповідальності страховика за порушення страхових зобов'язань. Доведено, що підставами настання цивільно-правової відповідальності страховика як суб'єкта страхових правовідносин необхідно визнати не лише правопорушення у вигляді невиконання або неналежного виконання договору страхування, а й особливе правопорушення у вигляді зловживання правом зі сторони страховика. Обґрунтовано, що нестійкий термінологічний апарат щодо регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з порушенням страхових зобов'язань викликає низку проблемних питань, які потребують чіткого врегулювання. З'ясовано, що понятійно-термінологічний апарат, що застосовується до розуміння правовідносин у сфері регулювання страхових зобов'язань потребує уточнень та доопрацювання. Доведено, що з метою запобігання порушень страховиком умов договору страхування законодавцем передбачена можливість застосування до нього майнових санкцій цивільно-правової відповідальності у вигляді неустойки (штрафу, пені). Обґрунтовано необхідність визначення на законодавчому рівні розміру неустойки (штрафу, пені), яку страховик повинен сплачувати клієнту у випадку порушення страхових зобов'язань. З'ясовано коло подальших наукових розвідок, що полягає у виробленні чіткого механізму притягнення страховиків до цивільно-правової відповідальності за порушення умов прийнятих на себе зобов'язань.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, страховик, зобов'язання, договір страхування, страхування.

Khanas D.B. Peculiarities of civil liability of the insurer for breach of insurance obligations.

The article deals with insurance obligations as one of the main independent types of civil law obligations. The author investigates the issue of understanding of civil liability. The definition of the insurer's civil liability for breach of insurance obligations is given. The author analyses the current legal acts regulating legal relations in the field of insurance obligations in order to determine the issues of insurer liability. A specific understanding of civil liability for breach of insurance obligations is proposed as the application to the violator or to the person who is legally responsible for his actions or inaction, coercive measures, which are defined by law or contract and consist in imposing additional obligations on him of a civil law nature for committing illegal actions or inaction during the insurance obligation. The author examines the peculiarities of the insurer's civil liability for breach of insurance

obligations. It is proved that the grounds for civil liability of an insurer as a subject of insurance relations should be recognised not only as an offence in the form of non-performance or improper performance of an insurance contract, but also as a special offence in the form of abuse of rights by an insurer. The author substantiates that the unstable terminology used to regulate legal relations arising out of breach of insurance obligations raises a number of problematic issues which require clear regulation. It is found that the conceptual and terminological apparatus used to understand legal relations in the field of insurance obligations regulation requires clarification and elaboration. It is proved that in order to prevent violations by the insurer of the terms of the insurance contract, the legislator provides for the possibility of applying to it property sanctions of civil liability in the form of a penalty (fine, penalty). The author substantiates the need to determine at the legislative level the amount of penalty (fine, penalty) which the insurer should pay to the client in case of breach of insurance obligations. The author outlines the scope of further research, which is to develop a clear mechanism for bringing insurers to civil liability for breach of their obligations.

Key words: civil liability, insurer, obligations, insurance contract, insurance.

Постановка проблеми. Одним з основних самостійних видів цивільно-правових зобов'язань є страхові зобов'язання. Сучасний стан розвитку ринкових відносин, запровадження воєнного стану на території України зумовлює необхідність динамічного розвитку страхових правовідносин. Першим кроком до вдосконалення правового регулювання функціонування ринку страхування та діяльності його учасників, відповідно до вимог сьогодення, став прийнятий 18.11.2021 р. Закон України «Про страхування» № 1909-IX (далі – ЗУ «Про страхування») [1]. Закріпивши основні вимоги до системи управління й платоспроможності страховиків, обслуговування і виконання договорів страхування й перестраховування, цей нормативно-правовий акт заклав підґрунтя для глибокого дослідження проблематики цивільно-правової відповідальності за порушення страхових зобов'язань. Разом з тим, вивчення та аналіз особливостей цивільно-правової відповідальності за порушення страхових зобов'язань дає можливість своєчасно з'ясувати актуальні проблеми правового регулювання та правозастосовної практики у сфері страхової діяльності. Зважаючи на прийняття спеціального нормативно-правового акта, що регулює правовідносини у сфері страхування, слід констатувати той факт, що питання цивільно-правової відповідальності за порушення страхових зобов'язань, фактично, не є врегульованим належним чином. Так, зокрема, ЗУ «Про страхування» містить поодинокі норми, які визначають відповідальність страховика. У той же час, Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) присвячує цій значній проблематиці лише одну норму, яка визначає відповідальність страховика за порушення страхових зобов'язань. Згідно з ст. 992 ЦК України, цивільно-правова відповідальність страховика виникає на підставі несплати ним страхувальникові або іншій особі страхової виплати і за таких обставин він зобов'язаний сплатити неустойку у розмірі, що встановлюється договором або законом [2]. Означене зумовлює й виникнення значної кількості судових спорів з причин відсутності належного правового регулювання проблематики цивільно-правової відповідальності та порушення страхових зобов'язань. Хоча й цивільне законодавство й містить загальні положення про відповідальність за порушення зобов'язань, однак страхові зобов'язання мають свою специфіку, що потребує ґрунтового дослідження.

Метою статті є дослідження особливостей цивільно-правової відповідальності страховика за порушення страхових зобов'язань.

Стан опрацювання проблематики. Проблематику цивільно-правових зобов'язань, в тому числі й страхових досліджували в наукових доробках вітчизняні учені, зокрема, Ю. Абрамов, П. Біленчук, С. Вільнянський, Н. Голубева, О. Гринюк, Ж. Завальна, Ю. Заїка, Л. Кінашук, В. Кудрявцев, О. Літвінова, В. Луць, Р. Майданик, В. Никифорак, Н. Пацурія, Н. Сампара, В. Слома, В. Янишен та ін. Водночас, незважаючи на інтерес науковців до дослідження питання правового регулювання страхових зобов'язань, проблематика цивільно-правової відповідальності страховика за їх порушення є мало вивченою й потребує ґрунтового та комплексного дослідження.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі містяться різні визначення поняття цивільно-правової відповідальності. Так, зокрема, Р. Шишка вважає, що цивільно-правова відповідальність, розглядаючи її як різновид юридичної відповідальності, є крайнім засобом впливу на особу, що порушила юридичний обов'язок, що є можливим лише до застосування уповноваженим на те органом і за наявності підстав, визначених законом [3, с. 208]. Більш широкого тлумачення

вона набуває з позиції Р. Майданика, що полягає у застосуванні до порушника передбачених договором або законом заходів державного примусу, шляхом покладання на нього додаткових обов'язків цивільно-правового характеру в разі вчинення порушником протиправних дій або в разі його бездіяльності [4, с. 124]. Особистісний підхід до розуміння цивільно-правової відповідальності виокремила Т. Ківалова, наголошуючи, що порушник несе її не перед державою, а перед потерпілою особою [5, с. 214]. Заслуговує на увагу й підхід М. Сібільова, який звернув увагу на те, що цивільно-правова відповідальність при порушенні договірних зобов'язань спрямована не на особу порушника, а на її майнову сферу, а відтак, не зачіпає особистого статусу правопорушника [6, с. 83]. Однак у межах цієї статті найбільш вдалим представляється розуміння цивільно-правової відповідальності за порушення страхових зобов'язань як застосування до порушника або до особи, яка за законом несе відповідальність за його дії чи бездіяльність, заходів примусу, які визначені законом або договором і полягають у покладенні на нього додаткових обов'язків цивільно-правового характеру за вчинення ним протиправних дій або бездіяльності під час дії страхового зобов'язання.

З огляду на специфіку страхових правовідносин необхідно виокремити наступні характерні особливості цивільно-правової відповідальності страховика.

Підставами настання цивільно-правової відповідальності страховика як суб'єкта страхових правовідносин необхідно визнати не лише правопорушення у вигляді невиконання або неналежного виконання договору страхування, а й особливе правопорушення у вигляді зловживання правом зі сторони страховика. Відповідно до ч. 8 ст. 23 ЗУ «Про страхування» визначено можливість притягнення до відповідальності за порушення з боку страховика членів ради та виконавчого органу страховика [1]. Причому, мають бути чітко у встановленому порядку визначені межі їх повноважень, а також визначено процедури, дотримуючись яких виникне цивільно-правова підстава притягнення до відповідальності як членів ради, так і виконавчого органу страховика, інших його керівників, за ті негативні наслідки, які настали для нього у зв'язку з їх дією чи бездіяльністю. Слід відмітити, що відповідальність керівників страховика перед страховиком за збитки, заподіяні йому їх діями (дією чи бездіяльністю) є солідарною. Тому, можливо стверджувати, що законодавець у врегулюванні питання цивільно-правової відповідальності страховика за порушення страхових зобов'язань обрав й превентивну тактику, поклавши на його керівників зобов'язання запобігати виникненню конфліктів інтересів та сприяти їх врегулюванню. Керівники страховика зобов'язані утримуватися від вчинення дій та/або прийняття рішень, якщо це може призвести до виникнення конфлікту інтересів та/або перешкоджати належному виконанню такими особами своїх посадових обов'язків в інтересах страховика (ч. 21 ст. 27 ЗУ «Про страхування») [1]. Законодавець, визначаючи систему управління страховика окреслив й коло відповідальності голови правління (генерального директора) страховика, який очолює його виконавчий орган, керує роботою правління та має право представляти страховика без довіреності і несе персональну відповідальність за діяльність страховика. Наведене дає підстави стверджувати, що ми можемо спостерігати і часткове ототожнення законодавцем таких понять як обсяг зобов'язань страховика та відповідальність страховика, що потребує подальшого доопрацювання та виправлення.

Заслуговує на увагу наділення страховика можливістю укладення договору про передачу страхового портфеля. Використання страховиком цієї можливості доволі часто на практиці може поставити страхувальника у негативне становище, оскільки недотримання страховиком визначених законодавством умов укладення такого договору може створити перепони у своєчасному поверненні платежів за такими договорами (угодами). У випадку укладення страховиком договору про передачу страхового портфеля на нього покладено дві додаткові заборони, а саме: 1) укладення нових договорів страхування за класом страхування, зазначеним у договорі про передачу страхового портфеля (договорів перестраховання); 2) внесення змін до діючих договорів у межах страхового портфеля, що передається. Недотримання зазначених застережень вказує на нікчемність укладеного договору.

З метою захисту страхових інтересів страхувальника широко у практиці застосовується договір страхування відповідальності страхових посередників. Основне завдання цього виду страхового договору полягає у включенні в страхове покриття відповідальності за помилки або необережність працівників з реалізації страхового посередника у процесі виконання у процесі виконання ним трудових обов'язків з реалізації страхових та пере страхових продуктів. Відсутність укладеного такого договору не позбавляє страховика або перестраховика їх обов'язку нести відпові-

дальність перед клієнтами за майнову шкоду, що заподіяна третім особам внаслідок помилки або необережності, як страхового посередника, так і страхового агента (ст. 74 ЗУ «Про страхування») [1]. Означене дає підстави стверджувати, що страховик несе відповідальність перед клієнтами за виконання умов договору страхування та/або перестрахування у тих випадках, якщо працівники з реалізації його продукції допустили помилки або необережність.

Однією із підстав виникнення цивільно-правової відповідальності страховика за порушення страхових зобов'язань є договір страхування, який формується, враховуючи загальні умови страхового продукту. Ці умови визначаються на підставі внутрішньої політики з андеррайтингу та внутрішньої політики з розроблення та впровадження страхових продуктів, розроблених та затверджених страховиком відповідно до вимог до розроблення таких політик, встановлених нормативно-правовими актами Регулятора, якщо інше не передбачено законодавством України. До загальних умов страхового продукту обов'язково відноситься така істотна умова як права й обов'язки сторін, відповідальність за невиконання та/або неналежне виконання умов договору. Відповідно до ч. 1 ст. 980 ЦК України за договором страхування одна сторона, страхувальник, передає за плату іншій стороні, страховику, ризик, що пов'язаний з об'єктом страхування на умовах, визначених законодавством України [2]. В. Янишен, досліджуючи питання відповідальності страховика за порушення страхових зобов'язань звернув увагу за вживання вченими у їх наукових роботах такого як ліміт відповідальності страховика (7, с. 105). Так, С. Осадець, зокрема, ототожнював відповідальність страховика із визначенням обсягу зобов'язань страховика перед клієнтом щодо виконання ним своїх обов'язків в частині здійснення страхових виплат [8, с. 523]. Варто погодитися з позицією В. Янишена про те, що цей термін варто застосовувати лише в значенні страхової суми, в межах якої страховик, відповідно до загальних умов страхування, зобов'язаний провести виплату у разі настання страхового випадку [7, с. 105]. Слід зауважити, що визначення ліміту відповідальності страховика віднесено законодавцем до виключної компетенції ради страховика, на яку покладено обов'язок затвердження та контролю дотримання стратегій і політик управління ризиками, декларації схильності до ризиків, а також переліку лімітів (обмежень) щодо ризиків страховика. Фактично, лімітами відповідальності страховика можливо іменувати мінімальний та/або максимальний розмір страхової суми. Законодавець доволі хаотично застосовував означений термін, зокрема у Законі України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» він позначав грошову суму, в межах якої страховик зобов'язаний провести виплату страхового відшкодування. Ліміт відповідальності страховика у цьому значенні не відповідав своїй сутності, оскільки наведена дефініція вказувала саме на страхову суму, а не межі відповідальності страховика [9]. Отож, згодом цей термін було замінено словами «страхова сума».

Нестійкий термінологічний апарат щодо регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з порушенням страхових зобов'язань викликає низку проблемних питань, які потребують чіткого врегулювання. Заслугує на увагу й таке проблемне питання, як сплата неустойки (штрафу, пені) за невиконання та/або неналежне виконання умов договору страхування. У цьому випадку ч. 7 ст. 102 ЗУ «Про страхування» визначає відповідальність страховика у разі нездійснення ним страхової виплати відповідно до умов договору страхування або законодавства, яка полягає у сплаті ним неустойки (штрафу, пені) [1]. Причём, має місце норма банкетного характеру, що з питань розміру неустойки (штрафу, пені) відсилає до договору страхування або ж закону. Як показує практика, укладання договору страхування, здебільшого, здійснюється на умовах приєднання [10, с. 380]. З цим причин, страховик, що формує договір страхування в розділі відповідальності страховика прописує загальні речення, вказуючи, що його відповідальність за несвоєчасну виплату страхового відшкодування реалізовується ним шляхом сплати неустойки, розмір якої визначено законом. Стає зрозумілий, що за таких умов є проблематичним притягнення до відповідальності страховика за порушення страхових зобов'язань.

На практиці на законодавчому рівні розмір пені, наприклад, визначено у п. 36,5 ч. 36 ЗУ «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», де за кожен день прострочення виплати страхового відшкодування (регламентної виплати) з вини страховика (МТСБУ) особі, яка має право на отримання такого відшкодування, сплачується пеня з розрахунку подвійної облікової ставки Національного банку України, яка діє протягом періоду, за який нараховується пеня [9]. Далеко не за усіма видами страхових зобов'язань має місце законодавче регулювання відповідальності страховика за несвоєчасну виплату страхового

відшкодування, та й застосування на практиці наявних норма також є доволі проблематичним. В таких випадках слід звертатися до постанови Великої Палати Верховного Суду України від 20.06.2018 р. № 308/3162/15-ц, у якій визначено, що зі змісту ст. 979 ЦК України договір страхування є правовідношенням, у якому страховик зобов'язується у разі настання страхового випадку виплатити страхувальникові або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату) [11]. Означене дає підстави таке правовідношення визнати грошовим зобов'язанням. Зважаючи на юридичну природу правовідносин сторін як грошових зобов'язань, на них поширюється дія ч. 2 ст. 625 ЦК як спеціального виду цивільно-правової відповідальності за прострочення виконання зобов'язання. Таким чином, у зв'язку із затягуванням питання щодо відшкодування завданої шкоди у потерпілого виникає право на звернення до боржника, в тому числі й до страховика, з питанням стягнення штрафних санкцій, передбачених ст. 625 ЦК. Наведене дає підстави стверджувати, що питання ухилення від зобов'язань можна побороти шляхом звернення до відповідальних осіб із питанням стягнення штрафних санкцій. За рахунок стягнення таких сума боргу лише збільшуватиметься, що може спонукати винних осіб до виконання зобов'язань.

Висновки. Наведене дає підстави для формування наступних висновків.

Понятійно-термінологічний апарат, що застосовується до розуміння правовідносин у сфері регулювання страхових зобов'язань, потребує уточнень та доопрацювання. З метою запобігання порушень страховиком умов договору страхування законодавцем передбачена можливість застосування до нього майнових санкцій цивільно-правової відповідальності у вигляді неустойки (штрафу, пені). Тож є необхідність у визначенні на законодавчому рівні розміру неустойки (штрафу, пені), яку страховик повинен сплачувати клієнту у випадку порушення страхових зобов'язань.

Потребує подальших наукових досліджень проблематика вироблення чіткого механізму притягнення страховиків до цивільно-правової відповідальності за порушення умов прийнятих на себе зобов'язань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про страхування: Закон України, Верховна Рада України № 1909-IX від 18.11.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text> (дата звернення: 14.11.2024 р.)
2. Цивільний кодекс України: Закон України, Верховна Рада України № 435-IV від 16.01.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 06.11.2024 р.)
3. Шишка Р.Б. Цивільно-правова відповідальність і деліктне зобов'язання. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (право)*. 2013. № 2. 364 с.
4. Майданик Р.А. Цивільно-правова відповідальність. *Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення* / відп. ред. Ю.В. Баулін. Донецьк: ПП «ВД «Кальміус». 2013. 424 с.
5. Ківалова Т.В. Цивільно-правова не договірна відповідальність як вид юридичної відповідальності. *Про українське право. Правова відповідальність. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. Нац. ун-ту імені Тараса Шевченка* / за ред. І.А. Безклубого. 2010. Ч. 5.
6. Сібільов М.М. Підстави та умови цивільно-правової відповідальності за чинним Цивільним кодексом України. *Вісник академії правових наук України*. 2004. № 2(37). 285 с.
7. Янишен В.П. Відповідальність страховика за договором страхування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. № 22. С. 105–108.
8. Страхування: підручник / За заг. ред. С.С. Осадець. Вид. 2-ге, перероб. і доп. К. КНЕУ, 2002. 599 с.
9. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Закон, Верховна Рада України, № 1961-IV від 01.07.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1961-15#Text> (дата звернення: 16.11.2024).
10. Літвінова О.В. Відповідальність сторін за договором страхування. *Форум права*. 2012. № 3. С. 379–384.
11. Постанова іменем України Великої Палати Верховного Суду України від 20.06.2018 р. № 308/3162/15-ц. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/75296551>.